

УДК 330.3

В.П. Антонюк, д.е.н., доцент
Інститут економіки промисловості НАН України

ПОТЕНЦІАЛ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ НА ЗАСАДАХ СТАЛОСТІ

V.P. Antoniuk
Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine

THE POTENTIAL OF TRANSFORMATION OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE ON THE STABILITY PRINCIPLES

В статті определены факторы, которые препятствуют переходу Украины к устойчивому развитию. Дано определение экономического, экологического и социального потенциалов устойчивого развития и их составляющих.

Ключевые слова: устойчивое развитие, социальный потенциал, экологическая нагрузка, ресурсосбережение.

The paper deals with the factors, which hinder the transition of Ukraine to sustainable development. The article describes the definition of the economic, environmental and social potentials of sustainable development and their components.

Key words: sustainable development, social potential, ecological load, resource saving.

Проблема та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. Рівень економічного розвитку на будь-якому історичному етапі визначається науково-технічними досягненнями людства, які визначають розвиток продуктивних сил, наявними ресурсами, існуючими цілями, які ставить перед собою світова спільнота, або найбільш активні її представники. На сучасному етапі відбувається утвердження нової парадигми економічного розвитку, а саме – концепції сталого розвитку. Під сталим розвитком розуміється такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб у природних ресурсах теперішніх поколінь не повинно ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти в них свої потреби, коли будуть узгоджені екологічні, економічні та соціальні складові розвитку, коли техногенне навантаження не буде перевищувати можливостей навколишнього природного середовища до самовідновлення, а суспільство усвідомить перевагу екологічних пріоритетів над іншими.

Завдання переходу до сталого розвитку стає все більш актуальним, що обумовлено наростанням кризових явищ у відносинах людського суспільства з природою, зменшенням запасів природних ресурсів.

В Україні у 2012 р. визначено завдання – прискорення реформування національної економіки, де базовим пріоритетним напрямом є забезпечення усталеного економічного зростання в умовах глобальної кризи [1, 9].

Аналіз досліджень та публікацій. Проблеми сталого розвитку активно досліджуються вітчизняними вченими – Б. Букринським, З. Герасимчуком, С. Дорогунцовим, С. Лісовським, Л. Руденко та багатьма іншими. Незважаючи на це, в Україні перехід на засади сталого розвитку здійснюється надто повільно. Тому нагальною потребою є розроблення нових основ принципово нової соціо-еколого-економічної моделі розвитку суспільства, що залишається стратегічним пріоритетом державної політики [1, 207].

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження проблем запровадження засад сталого розвитку в Україні та обґрунтування основних параметрів економічного, екологічного та соціального потенціалу, необхідного для його забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція сталого розвитку (sustainable development) значною мірою є продовженням концепції ноосфери, сформульованої академіком В. Вернадським у першій половині ХХ століття. Її сутністю є обов'язкова узгодженість

економічного, екологічного та соціального розвитку так, щоб від покоління до покоління не зменшувалися якість і безпека життя людей, не погіршувався стан довкілля й відбувався соціальний прогрес, який визначає потреби та можливості розвитку кожної людини.

Формування концепції сталого розвитку зумовлено суттєвою зміною умов соціально-економічної життєдіяльності людини. У книзі «Ecological Economics. Principles and applications» Н. Daly та J. Farley зазначають, що відбувається перехід від «порожнього світу», який домінував на попередніх стадіях суспільного розвитку, до «наповненого», оскільки із зростанням економіки розмір екосистеми залишається постійним, а масштаб економіки відносно екосистеми, яка її в собі містить, весь час збільшується [2]. У контексті цього «порожнього світу» рукотворний капітал був обмежувальним чинником, тоді як природний і соціальний капітал були у надлишку. Тому логічним здавалось не брати до уваги екологічні та соціальні (зовнішні) ефекти, оскільки вони були передбачуваними, і зазвичай вирішуваними. В основі ідеї лежала думка, що стрімкий економічний розвиток допоможе стабілізувати зруйновані економіки і подолати бідність.

Економіка у своєму розвитку перейшла від ери, коли обмежувальним чинником економічного розвитку був капітал, створений людиною, до ери, коли обмежувальним чинником стає природний капітал, який ще залишився. Сьогодні ми живемо у світі, відносно наповненому людьми та інфраструктурами їх рукотворного капіталу. У цьому новому контексті необхідно концептуально переосмислити поняття і призначення економіки. У цій новій моделі має бути дотримано вимог екологічної сталості, соціальної справедливості та реальної економічної ефективності [3].

У сучасному вигляді парадигма сталого розвитку була сформована в 70–90-х рр. ХХ століття. У доповідях Римського клубу «Межі зростання» (1972 р.), «Людство на поворотному пункті» (1974 р.) та «Перегляд міжнародного порядку» (1976 р.) піднімалися проблеми взаємозв'язку економічної діяльності та стану навколишнього середовища, обґрунтовувалась теза, щодо необхідності зміни взаємовідносин людини з природою. Теоретичні засади концепції сталого розвитку обґрунтовувалися всесвітньо відомими вченими – Дж. Форрестером, Д. Медоузом, М. Месаровичем, Е. Пестелем, Ян. Тінбергером та багатьма іншими науковцями. Низка міжнародних конференцій та підготовлених міжнародними організаціями документів у 70–80-х рр. минулого століття була підґрунтям того, що у червні 1992 р. в Ріо-де-Жанейро відбулася Конференція ООН з питань навколишнього середовища і розвитку (Саміт «Планета Земля»), яка ухвалила низку документів. Серед них: «Декларація з навколишнього середовища і розвитку»; «Порядок денний на ХХІ століття»; «Заява про принципи стосовно лісів»; «Конвенція про біорізноманіття»; «Конвенція про зміну клімату» [4, 22].

Ухвалений Конференцією в Ріо «Порядок денний на ХХІ століття» має на меті підготувати людство до розв'язання проблем, з якими воно зіткнеться у майбутньому. Цей документ відображає глобальний консенсус: прийняття на найвищому рівні політичних зобов'язань щодо співробітництва з питань розвитку і навколишнього середовища. В «Порядку денному.» зазначається, що лише комплексний підхід до проблем навколишнього середовища і розвитку, більш уважне ставлення до них будуть сприяти задоволенню основних потреб, підвищенню рівня життя всього населення, більш ефективній охороні і раціональному використанню екосистем і створенню більш безпечного і добротного майбутнього [4, 25–26].

У «Декларації з навколишнього середовища та розвитку» були визначені основні принципи сталого розвитку (всього 27 принципів), серед яких найважливішими є: справедливе задоволення потреб нинішнього та наступних поколінь, викорінення бідності, захист навколишнього середовища, співробітництво і партнерство.

Подальші дії міжнародної спільноти щодо забезпечення переходу людства до сталого розвитку були пов'язані з проведенням Йоганнесбурзького Саміту розвитку (26 серпня до 4 вересня 2002 р.), який був присвячений обговоренню принципових питань подальшого розвитку суспільства і його відносин з природою. Він завершився ухваленням Декларації сталого розвитку (The Johannesburg Declaration on Sustainable Development) та Плану впровадження (імплементатії) (Plan of Implementation) [5]. Підведемо підсумки виконання завдань зі сталого розвитку за 10 років та окреслено подальші завдання.

У Плані виконання рішень визначено наміри щодо подальших дій у різних сферах забезпечення збалансованого розвитку, визначено проблеми, завдання та механізми переходу на засади сталості. Окремі з розділів Плану формулюють такі завдання: викоринювання злиднів; зміна несталіх моделей споживання і виробництва; охорона і раціональне використання природної ресурсної бази економічного і соціального розвитку.

Наступним важливим кроком стала Конференція ООН, присвяченої сталому розвитку РІО+20, яка відбулася 20–22 червня 2012 р. На ній визнано, що за останні 20 років, які пройшли після Конференції ООН щодо навколишнього середовища та розвитку, проведеної у 1992 р., досягнутий прогрес був не однаковим, в тому числі й в таких сферах, як сталий розвиток і викоринення злиднів. Підкреслюється необхідність досягнення прогресу у виконанні раніше взятих зобов'язань [6]. Підтверджено, що викоринення бідності, відмова від нестійких на користь стійких структур споживання і виробництва і охорона та раціональне використання бази природних ресурсів економічного і соціального розвитку є головними завданнями та важливими передумовами сталого розвитку.

Отже, на міжнародному рівні визначено стратегічні пріоритети трансформації економічного розвитку – досягнення збалансованого економічного, соціального і екологічного розвитку. Це можливо на основі еволюції суспільства і природи, ефективного і ошадливого використання наявних обмежених ресурсів, збереження ресурсних можливостей для розвитку наступних поколінь, підтримки екологічної безпеки та формування самовідтворювальної цілісної еко–соціо–економічної системи.

Україна була в числі держав, які ухвалили у 1992 р. основні міжнародні документи зі сталого розвитку і взяла на себе зобов'язання забезпечити перехід на засади сталості. Однак суттєвих зрушень в економіці, соціальній сфері та природокористуванні відповідно до принципів сталості поки що не досягнуто. У 2009 р. Постановою Кабміну (№ 997 від 16.09.2009 р.) було створено Національну раду із сталого розвитку України, основними завданнями якої визначено організаційні заходи з реалізації державної політики щодо створення економічних, екологічних та соціальних передумов для сталого розвитку [7]. Незважаючи на це, в Україні не визначено концептуальних засад переходу до сталого розвитку та механізму його забезпечення.

У 2012 р. фахівцями було розроблено проект Концепції переходу України до сталого розвитку, однак його не було схвалено. Наявна нормативна база, організаційно-економічний механізм не забезпечують реального втілення в усі сфери господарського та суспільного життя принципів сталості. Залишається високою ресурсо– та енергоємність економіки, що обумовлює неефективне використання природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища. Низький технологічний рівень виробництва та інноваційної активності не забезпечують перехід на сучасні системи виробничої діяльності, які більше відповідають вимогам сталості. Мають місце проблеми споживання та задоволення соціальних потреб, що знижує якість життя населення.

На сучасному етапі в Україні основними чинниками, що перешкоджають переходу економіки на засади сталого розвитку, є:

- відсутність достатнього нормативно-правового забезпечення переходу до сталого розвитку, пасивна державна політика у цьому напрямі модернізації соціально-економічного розвитку України;

- суттєве технологічне відставання української економіки від рівня розвинених країн, домінування III і IV технологічних укладів, наявність значної частки у структурі виробництва галузей ресурсодобування та первинної переробки ресурсів;

- низький рівень упровадження енергоефективних технологій та обладнання (впровадження нових технологічних процесів, зокрема маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних, здійснюють не більше 3% загальної кількості промислових підприємств);

- неефективне споживання у виробництві та побуті паливно-енергетичних та інших природних ресурсів внаслідок застарілої техніки і технології, неефективного контролю за їх використанням, відсутності ефективних організаційних механізмів оптимізації їх споживання;

- поширеність неефективних практик споживання населенням товарів та послуг, значне нагромадження побутових відходів;

– недостатнє використання промислового перероблення відходів, повільне впровадження альтернативної та відновлювальної енергетики.

Забезпечення сталого розвитку можливе при відповідних економічних, соціальних та організаційних умовах. Передусім має бути сформований відповідний потенціал сталого розвитку: економічний, соціальний, екологічний. Під потенціалом більшість дослідників розуміють сукупність можливостей будь-якого суб'єкта суспільної діяльності (країни, регіону, підприємства, особи тощо) у вирішенні конкретних завдань та у досягненні поставлених цілей. Про важливість формування потенціалу сталого розвитку свідчить те, що в НАН України виконується цільова програма наукових досліджень «Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів у посткризовий період».

На сучасному етапі поки що відсутнє загальноприйняте визначення потенціалу сталого розвитку. Запропоновані автором визначення потенціалів та їх складових відповідають сутності і завданням сталого розвитку.

Економічний потенціал сталого розвитку – це така система засобів виробництва та виробничих відносин, в якій домінують ресурсозберігаючі та екологічно безпечні технології, види виробництва, форми його організації, а інтереси та стратегії бізнесу враховують потреби та принципи сталого розвитку. Його структура має включати такі складові:

– еколого- та соціобезпечні засоби виробництва, які включають захисні та очисні технічні засоби;

– ресурсозберігаючі та безпечні технології;

– таку організацію виробництва і бізнесу, яка спрямована на збалансованість виробничих, соціальних і екологічних результатів;

– довгострокову стратегію сталого розвитку виробництва на інноваційній основі;

– філософію бізнесу, сформовану відповідно до принципів сталого розвитку.

Екологічний потенціал сталого розвитку – це здатність екосистеми до безперервного відновлення у тих якісних параметрах, які відповідають потребам соціального та економічного розвитку. Він ґрунтується на:

– забезпеченні умов відтворення відновлювальних природних ресурсів (повітря, води, ґрунтів, природних ландшафтів);

– ощадливому використанні, а в окремих випадках консервації, невідновлювальних природних ресурсів;

– максимальному збереженні біологічного розмаїття кожної країни і в цілому планети Земля;

– неконфліктній інтеграції економічної, соціальної і природної системи у кожній країні, кожному конкретному регіоні.

Соціальний потенціал сталого розвитку – це нагромаджені можливості суспільства до забезпечення такої економічної і соціальної діяльності, яка відповідає потребам ефективного і ощадливого використання наявних ресурсів, збереження ресурсних можливостей розвитку для наступних поколінь, підтримки економічної, соціальної, екологічної безпеки та формування самовідтворювальної цілісної еко-соціо-економічної системи.

Соціальний потенціал сталого розвитку включає:

– людський потенціал, який володіє рисами, необхідними для забезпечення сталого розвитку, а саме – високий рівень знань, екологічної грамотності, готовність до сприйняття і розуміння сучасних проблем розвитку та їх вирішення;

– людський чинник виробництва, який у сучасних умовах має форму людського та інтелектуального капіталів: його рівень інтелектуального і професійного розвитку має забезпечити впровадження технологічних засад сталості (розробки та впровадження нових видів виробництва, технологій, організаційних механізмів тощо);

– систему соціальних відносин, у тому числі соціальну відповідальність в усіх сферах діяльності перед теперішніми та майбутніми поколіннями;

– соціальну свідомість, яка зумовлена духовно-етичними нормами суспільства та відповідає принципам сталості;

– соціальну інфраструктуру, що забезпечує відтворення і розвиток людського потенціалу,

розвиток якої має бути збалансованим з можливостями екосистеми;

– соціальну політику держави, яка створює організаційні, економічні, інституціональні умови для формування соціального потенціалу сталого розвитку.

Висновки. Перехід української економіки і суспільства на засади сталого розвитку можливий за умови формування відповідного економічного, соціального та екологічного потенціалу, що можливе на основі активної й цілеспрямованої державної політики. Трансформація державної політики у цьому напрямі забезпечення має здійснюватися шляхом розробки та впровадження таких заходів, які стосуються суттєвої модернізації техніко-технологічної, економічної, духовно-культурної, організаційно-управлінської і законодавчої сфер. Вони повинні ґрунтуватися на: розумінні без альтернативності сталої моделі розвитку та широкій її пропаганді; потребі найскорішої гармонізації економічної, екологічної та соціальної складових розвитку; залученні всіх суб'єктів економічної діяльності, усіх членів суспільства до втілення ідей сталого розвитку в практику.

Список літератури

1. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2012. – 256 с.
2. Daly H. Ecological Economics. Principles and applications / H. Daly, J. Farley. – Washington: Island Press, 2004. – 454 p.
3. Максимів Л. Теоретико-методичні підходи до оцінювання якості життя та рівня добробуту в контексті концепції сталого розвитку / Л. Максимів, М. Мельникович // Україна: Схід–Захід – проблеми сталого розвитку: Міжнар. наук.–практ. конф., 2011 р., 22–23.09. м. Донецьк / редкол.: О.О. Шубін [та ін.]. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. – С.85–88.
4. Лісовський С. А. Суспільство і природа: баланс інтересів на теренах України / С.А. Лісовський // НАН України, Ін-т географії. – К.; Житомир: Полісся, 2009. – 299 с.
5. The Johannesburg Declaration on Sustainable Development. – 4 of September. – United Nations. – 2002.
6. Будущее, которого мы хотим / Итоговый документ Конференции ООН по устойчивому развитию РИО+20: 20–22 июня 2012 г., Рио-де-Жанейро, Бразилия. – 66 с.
7. Про утворення Національної ради із сталого розвитку України / Постанова Кабінету Міністрів України № 997 від 16.09.2009. – Урядовий кур'єр. – 1 жовтня 2009 р. – № 180.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2013